

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Psühholoogia instituut

Sheila Kolk

**AUTISTLIKU LAPSE EMA KIINDUMUSSTIIL, TAJUTUD VANEMLIK PÄDEVUS JA
SELLEGA SEOTUD TEGURID**

Magistritöö

Juhendajad: Astra Schults, PhD,

Kaia Kastepõld-Tõrs MsC

Läbiv pealkiri: Autism, ema kiindumusstiil ja vanemlik pädevus

Tartu 2019

Autistliku lapse ema kiindumusstiil, tajutud vanemlik pädevus ja sellega seotud tegurid

Kokkuvõte

Töös uuriti autistliku lapse ema kiindumusstiili (*adult attachment style*) ja tajutud vanemliku pädevuse vahelisi seoseid. Seotud teguritena vaadeldi ema traumat ja üksikvanema staatust. Kasutati kolme küsimustikku: täiskasvanute lähisuhete küsimustikku (*Experiences in Close Relationship Scale - ECR-E*), vanemliku pädevuse skaalat (*The Parenting Sense of Competence Scale – PSOC*) ja elusündmuste küsimustiku (*Life Events Checklist – LEC*). Valimisse (N = 125) kuulusid autistlike laste emad (N = 64) ja kontrollgrupp (N = 61). Kliiniline grupp värvati autismiga tegeleva ühingu kaudu ja kontrollgrupp Tallinna koolidest ja lasteaedadest. Regressioonanalüüsiga leiti, et lapse ASD diagnoos ennustab madalamat tajutud vanemlikku pädevust ning Mann-Whitney U testiga selgus, et kliinilise grupi emadel oli madalam tajutud vanemlik pädevus ja rahulolu kui kontrollgrupil, mis muudab oluliseks autistlike laste emade vanemliku rahulolu parandamise. Ema kiindumusstiil ennustas vanemlikku pädevust. Ema kiindumusstiil ei erinenud kliinilises ja kontrollgrupis, kuid kliinilises grupis ennustas ema ärev kiindumus ema traumat.

Märksõnad: vanema kiindumussuhe, vanemlik pädevus, autismispektri häire, trauma

Mother's attachment style and perceived parental competence of a mother with autistic child and associating factors

Abstract

The study investigated the association between mother's attachment style of autistic child and parental competence and their associating factors. As associating factors were considered trauma of the mother and single parent status. Three questionnaires were used: Experiences in Close Relationship Scale – *ECR-E*, The Parenting Sense of Competence Scale – *PSOC* and Life Events Checklist – *LEC*). The participants (N = 125) were the mothers who had autistic children (N = 64) and the control group (N = 61). The clinical group was recruited from the association which is involved with ASD and the controls were recruited from the schools and daycare in Tallinn. Regression analyses found that the diagnose of ASD of the child predicted statistically significantly parental competence. Mann-Whitney U test revealed that there was lower perceived parental competence and satisfaction among clinical group than among the control group, which makes it important to improve parental satisfaction among mothers with autistic children. Mother's attachment style predicted parental competence. Mother's attachment style did not differ between clinical and control group, but mother's anxious attachment predicted mother's trauma in the clinical group.

Key words: adult attachment, parental competence, autism spectrum disorder, trauma

Sissejuhatus

Autismispektri häire (*autism spectrum disorder* – ASD) diagnoosimine lastel on viimasel ajal sage nähtus (Lyll jt, 2017). On leitud, et autistlike laste (autistliku lapse all mõeldakse töös seda, et lapsel on ASD diagnoos) kasvatamine võib olla vanematele väljakutseks ning vanemad võivad seetõttu tajuda madalat vanemlikku pädevust (*parental competence*) (Dieleman, Moyson, De Pauw, Prinzie, ja Soenens, 2018). Samas on uuringuid, mis kinnitavad, et autistliku lapse kasvatamine pole vanemliku pädevusega seotud (Rutgers jt, 2007). Vanemlikul pädevusel on varasemates uuringutes leitud seoseid vanema kiindumusstiiliga (*adult attachment style*) (Gelkopf ja Jabotaro, 2013; Nijssens, Bleys, Casalin, Vliegen ja Luyten, 2018). Autistliku lapse kasvatamise ja vanema kiindumusstiili vahelist seost on varasemad uuringud nii kinnitanud (Mojsilovici, 2018) kui ka ümber lükanud (Seskin jt, 2010). Sobivate sekkumiste väljatöötamiseks ning vastuoluliste uurimistulemuste selgitamiseks on oluline uurida, millised tegurid on seotud autistliku lapse kasvatamisega.

Vanema kiindumusstiil

Vanema kiindumusstiili all on mõistetud mustrit, mille järgi vanem kaldub lähisuhteid looma ning kuidas lähisuhtes käituma (Hazan ja Shaver, 1987). Vanema kiindumusstiili puhul on eeldatud, et see kaldub olema sarnane kiindumusstiiliga, mis on kujunenud varases eas vanema ja lapse vahelises kiindumussuhtes (Bowlby, 1988). Bowlby (1988) ja Ainsworthy (1974) järgi on kiindumussuhe vanema ja lapse vaheline suhe, mis on kujunenud vastavalt sellele, kuidas vanem lapsele reageerib ning kui turvaliselt laps end selles suhtes tunda saab. Seda suhet on liigitatud turvaliseks, ärevaks ja vältivaks kiindumuseks (Ainsworth, 1974). Hiljem on kiindumusstiili liigitusse lisandunud ka kaootiline kiindumusstiil (Main ja Solomon, 1990). Täiskasvanute kiindumusstiili puhul on leitud, et nende kiindumusstiili võib liigitada sarnaselt väikelaste kiindumusstiiliga (turvaline, ärev ja vältiv kiindumus) ning sellisel juhul on kiindumusstiili iseloomustatud kui kalduvust võtta suhteid teatud mudeli järgi (Hazan ja Shaver, 1987). Hazani ja Shaveri (1987) järgi võetakse turvalise kiindumuse puhul partnereid usaldusväärseina, vältiva kiindumuse puhul on inimestel keeruline oma tundeid avaldada ja äreva puhul avaldatakse oma tundeid kergelt, armutakse kergelt, kuid võidakse raskustesse jääda püsiva paarisuhte otsinguil. Ärev kiindumus on seotud hirmuga saada hüljatud, kuid vältiv kiindumus peegeldab ebamugavust läheduse ja intiimsuse osas (Bartholomew ja Horowitz, 1991). Hazan ja Shaver (1987) on kinnitanud, et valdavalt püsib kiindumusstiil täiskasvanueas samana, mis see oli lapsena.

Uuringud on näidanud, et vanema ja lapse kiindumusstiili vahel võib olla seos (Hazan ja

Shaver, 1987), mis teeb vanema ja lapse parema toimetuleku huvides oluliseks uurida vanema kiindumusstiili. Kiindumusstiil, mida vanemad on oma lapsepõlves kogenud, on loonud kindla mudeli, mille alusel käituda (Main, Kaplan, ja Cassidy, 1985). Seetõttu käitatakse nii ka oma lastega, mistõttu kujuneb lastel vanemaga sarnane kiindumusstiil (Bretherton, 1990). Hazan ja Shaver (1987) leidsid, et turvalise kiindumusega vanemad loovad tõenäolisemalt lastega turvalisema kiindumussuhte kui ebaturvalise kiindumusega vanemad. Sellele on viidatud, kui lakkamatule ringile, kus kiindumusstiil kandub põlvest põlve edasi (Wachtel, 1977, Mikulincer ja Florian, 1999), kuid sellele on ka vastuväiteid. Näiteks on välja toodud, et seda ringi on võimalik murda, kuna ema tundlik käitumine võib takistada ebaturvalise kiindumuse emalt lapsele ülekandumist (Cassidy, Jones, ja Shaver, 2013). Van Ijzendoorn ja Bakermans-Kranenburg (2019) on kinnitanud, et kiindumusstiili ülekandumisel on ema tundlikkus vahendav tegur, kuid sellest aspektist, et ema tundlikkust võivad mõjutada erinevad stressorid, mis omakorda vahendavad ülekandumist. On leitud, et kiindumusstiil ei pruugi üle kanduda riskirühmas olevate emade (näiteks teismeliste) puhul, mida on seletatud muude faktorite lisandumisega, sealhulgas näiteks sellega, et vanavanemad võtavad lapsekasvatamise üle (Benoit ja Parker, 1994).

Vanema kiindumusstiili seos autistliku lapsega

Palju on uuritud autistliku lapse kiindumusstiili, kuid oluliselt vähem on uuringuid, kus on vaadeldud vanema kiindumusstiili seost autistliku lapsega. Samas, võttes eelduseks, et vanema kiindumusstiil kaldub lapsele üle kanduma (Rholes, Simpson, Blakely, Lanigan ja Allen, 1997), on oluline mõista, millist rolli mängib selles ülekandumises vanema kiindumusstiil autistliku lapse puhul. Näiteks Mojsilovici (2018) uuringus leiti positiivne korrelatsioon lapse ASD ja vanema ebaturvalise kiindumuse vahel.

On oletatud, et autistliku lapse puhul on keeruline luua lapsega turvalist kiindumussuhet (Vivanti ja Nuske, 2017). Kiindumussuhte loomine mittereageeriva imikuga on äärmuslik väljakutse, eriti seetõttu, et saadav tagasiside või selle puudumine võib viia stressini (Slade, 2009). Samuti on autistlikel lastel hinnatud kiindumussuhte turvalisust madalamaks, võrreldes tüüpilise kontrollgrupiga (Rutgers jt, 2007). Suure tõenäosusega võib vanema ja lapse vaheline kiindumussuhe kujuneda ebaturvaliseks ka siis, kui vanem on suhte kujunemise osas väga tähelepanelik (van Ijzendoorn jt, 2007). Samas on Dallos (2006) välja toonud, et on suur väärarvamus, kui ebaturvalist kiindumust peetakse väärkohtlemise või vähese hoole tulemuseks, kuna valdavalt on ebaturvaline kiindumus seotud heade kavatsustega keerulistel tingimustel. On oletatud, et ebaõnnestumise taga võib olla see, et need vanemad pole õppinud

omaenda kiindumuskogemusest, kuidas käituda oma lastega tundlikult, isegi kui vanemad võivad üritada teha oma lapsega n-õ õigeid asju (näiteks leida oma lapsele eakohaseid tegevusi), kuid on selles tegevuses takistatud (näiteks sünnitusjärgne depressioon) (McKenzie ja Dallos, 2017).

Seskin jt (2010) on oma töös lähtunud varasematest uuringutest, mis on näidanud, et vanemate kiindumusstiili sisemised töömudelid kalduvad lastele üle kanduma, mõjutades laste arengusuunda. Seskin jt (2010) uurisid vanema kiindumusstiili ülekandumist autistliku lapse puhul, jälgides ema-lapse paari käitumist. Seskini jt (2010) oletus leidis kinnitust, ning leiti, et vanema turvalise kiindumuse korral loob ka autistlik laps vanemaga turvalisema kiindumussuhte ning vanema ebaturvalise kiindumuse puhul oli tõenäolisem, et laps loob vanemaga ebaturvalise kiindumussuhte.

Lisaks on autistliku lapse puhul täheldatud, et kiindumussuhte probleemide ja ASD sümptomid võivad palju kattuda (McKenzie ja Dallos, 2017). Moran (2010) on esitanud kaheksa sümptomit, mis kattuvad nii autismi kui ka kiindumussuhte probleemide puhul, milleks on rigiidsus, atüüpiline mäng, vähene sotsiaalne interaktsioon, probleemid vaimuteooriaga (*theory of mind*), vähene suhtlus, puudujäägid emotsioonide regulatsioonis, probleemid täidesaatvate funktsioonide osas ja sensoorse integratsiooni raskused (Moran, 2010). Samas on välja toodud, et juhul kui vanem loob lapsega turvalise kiindumussuhte, siis ASD sümptomid leevenevad (McKenzie ja Dallos, 2017).

Samas on Seskin jt (2010) leidnud, et autistlike laste puhul ei erinenud vanema kiindumusstiil jaotusest, mis on tavapärane täiskasvanu kiindumussuhte intervjuu (*Adult Attachment Interview – AAI*) läbiviimisel, ehk turvalise kiindumuse esinemise määr ei erinenud autistlike ja mitte-autistlike laste vanematel, lähtudes Bakermans-Kranenburgi ja van Ijzendooni (2009) jaotusest. AAI on intervjuu, mis selgitab vanema kiindumusstiili lapsepõlve kiindumuskogemuste meenutamise põhjal (Main jt, 1985). Seskini jt (2010) uuring viitaks justkui asjaolule, et vanema kiindumusstiili ja lapse ASD vahel pole seost, mis vastanduks Mojsilovici (2018) uuringutulemustele.

Vanema kiindumusstiili seos tajutud vanemliku pädevusega autistlike ja mitte-autistlike laste puhul

Tajutud vanemlikku pädevust on peamiselt nähtud kombinatsioonina vanema rahulolust ja vanema tajutud efektiivsusest (Ohan, Leung, ja Johnston, 2000). Varasemad uuringud on kinnitanud vanema kiindumusstiili ja vanemliku pädevuse vahelise seose esinemist – on leitud, et mida turvalisem kiindumus on lapsevanematel, seda suurem on nende vanemlik pädevus (Gelkopf ja

Jabotaro, 2013; Nijssens jt, 2018).

Sama tendentsi kinnitas ka Calvo ja Bianco (2015) uuring, kus mõlemad vanemliku pädevuse tahud (rahulolu ja efektiivsus) olid seotud vanema kiindumusstiiliga. Nii vältiv kui ka ärev kiindumus korreleerusid negatiivselt vanemliku pädevuse tahkude rahulolu ja efektiivsusega (Calvo ja Bianco, 2015). Samuti ennustas mitteturvaline vanema kiindumus madalamat vanemlikku pädevust (Calvo ja Bianco, 2015).

Lisaks on leitud, et täiskasvanud, kes kogesid oma lapsepõlves turvalist kiindumussuhet, olid tundlikumad ja vanematena rohkem pühendunud, erinedes vanematest, kes kogesid ebaturvalist kiindumussuhet (Green, Furrer, ja McAllister, 2007). Greeni jt (2007) uuring tõi välja, et ebaturvaline kiindumus oli seotud sellega, kui palju vanem oma aega lapsele pühendab. Vanemad, kellel esines vähem ärevat kiindumust, valisid rohkem lapsega koostegemiseks sobilikke tegevusi, kuid vanema vältiva kiindumuse puhul olulist seost ei esinenud (Green jt, 2007). Seda seletati asjaoluga, et kuna vältiva kiindumusega vanemate otsene soov ei ole luua lastega lähedasi suhteid ja nad ei tunne selle vastu huvi, siis nende pühendumine või mittepühendumine võis olla seotud teiste aspektidega (kultuurinormid jne) (Green jt, 2007). Äreva kiindumusega vanematel on soov luua lähedasi suhteid oma lapsega, kuid nad võivad suhte loomist raske väljakutsena võtta, kartes selles ebaõnnestumist (Green jt, 2007). Sarnane seos esines vanemate osalemisel laste õppetöös, kus vältiva kiindumusega vanemate seotus lapse õppetööga oli negatiivselt seotud (ehk mida vältivam kiindumus, seda vähem panustas), kuid äreva kiindumuse puhul niisugust seost ei esinenud (Rholes, Simpson, Blakely, 1995). Rholesi jt (1995) oletasid, et selle taga võib olla asjaolu, et vältiva kiindumusega vanemad on vähem pühendunud, vältides väljakutseid suhetes, kuid äreva kiindumusega vanemad tunnevad end vähem kompetentsena ja kardavad seetõttu vanemarollis läbi kukkuda. Rholesi jt (1997) teine uuring kinnitas, et vanematel, kel esineb rohkem vältivat kiindumust, on vähem soovi lapsi saada, kuid äreva kiindumusega vanematel on soov suurem, hoolimata negatiivsetest ootustest oma võime suhtes olla lapsevanem.

Cowan, Cohn, Pape Cowan ja Pearson (1996) leidsid, et vanemad, kellel oli lapsepõlves olnud turvalisem kiindumus, käitusid vaatluse põhjal vanema-lapse suhtes positiivsemalt. Turvalise kiindumusega täiskasvanud löid edukamalt oma lastega turvalise kiindumussuhte, mida seletati sellega, et nad olid vanematena pühendunud ja reageerisid oma lastele kohaselt (Rholes jt, 1997).

Vanemliku pädevuse ja ASD seose puhul on varasemates uuringutes välja toodud, et lapse ASD sümptomid võivad mõjutada sotsiaalset suhtlust, mis omakorda võivad mõjutada kiindumussuhet nende vanematega, mis omakorda võib mõjutada laste kasvatamist (Rutgers jt, 2007). Dieleman jt (2018) uuringus leiti, et autistliku lapse puhul tajuvad vanemad madalat vanemlikku pädevust. Autistliku lapse vanema kiindumusstiil on seotud vanema enesetõhususega –

vanema turvalise kiindumuse esinemise puhul tajusid vanemad suuremat efektiivsust; vanema äreva kiindumuse esinemisel kalduti käituma vältivalt ning vanema vältiv kiindumus seostus peamiselt madala vanema efektiivsusega (Iacob ja Ghergut, 2017).

Võib oletada, et autistlike laste emadel võivad vanema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost vahendada lapse ASD sümptomid. Oletus põhineb sellel, et seoseid on leitud nii vanema kiindumusstiili ja lapse ASD vahel (Mojsilovic, 2018; Seskin jt, 2010) kui ka vanemliku pädevuse ja lapse ASD vahel (Dieleman jt, 2018). Samas ei ole selge, kas autistliku lapse puhul tajutakse madalat vanemlikku pädevust või ei teki autistliku lapse puhul kõrget vanemlikku pädevust vanema ebaturvalise kiindumuse tõttu. Võttes aluseks, et vanema kiindumusstiil on seotud vanemliku pädevusega (Gelkopf ja Jabotaro, 2013), võib oletada, et ema ebaturvalise kiindumuse puhul on keeruline saavutada kõrget vanemlikku pädevust nii autistlike kui mitte-autistlike laste puhul. Seega on oluline teada, mis võib mõjutada autistlike laste emadel tajutud vanemliku pädevuse kujunemist ning mis vahendavad ema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost.

Vanema kiindumusstiili seos vanema traumaga autistlike ja mitte-autistlike laste puhul

Ühe võimaliku seotud tegurina vaadeldakse töös ema traumat, sealhulgas nii isiklikult läbielatud rasket elusündmust (näiteks kallaletung, looduskatastroof jne) kui ka pealt nähtud traumaatilist sündmust. On uuritud trauma seost kiindumussuhtega (Muzik jt, 2015; Jacobvitz ja Reisz, 2019), kuid vähe on uuringuid, kus oleks otseselt vanema kiindumusstiili traumaga seostatud. Võttes eelduseks, et vanema kiindumusstiil kipub lapsele üle kanduma (Rholes jt, 1997), oleks niisugustest seostest teadlik olemine oluline, kuna see võib mõjutada lapsega loodavat kiindumussuhet.

Vanema kiindumusstiili ja trauma seost ja selle mõju lapsega kiindumussuhte kujunemisele on käsitletud erinevatest aspektidest. Ebaturvalise kiindumuse edasikandumist emalt lapsele ja selle seost traumaga on seletatud esimese ja teise generatsiooni efekti teooriaga, mis kirjeldab, kuidas vanema lahendamata trauma mõjutab lapsega kujunevat kiindumussuhet, kuna vanem reageerib lapse nutule või muule hädasolemisele hirmureaktsiooniga ning sealt edasi hirmunud või hirmutava käitumisega, mis omakorda ei võimalda pakkuda lapsele turvalist tagalat ning vähendab võimalust turvalise kiindumussuhte kujunemiseks (Hesse ja Main, 2006; Solomon ja George, 2011). Laps ei pea ise traumat kogema ning ema võib sealjuures näidata üles tundlikku reageerivust (Hesse ja Main, 2006; Solomon ja George, 2011). Tundlikku reageerivust on seostatud aga tavaliselt turvalise kiindumusega (Ainsworth, 1974).

Teooriat kinnitavad uuringud, mis on välja toonud, et ema kogetud traumad mõjutavad ema ja lapse sidet ja kiindumussuhet (Muzik jt, 2015). Lisaks eelnevale on seost seletatud sellega, et trauma läbi elanud emad on vähem tundlikud oma laste suhtes ja märkavad vähem laste signaale, mis omakorda hakkab takistama suhte loomist (Muzik jt, 2015). Sellist seletust toetab ka Stovall-McCloughi ja Cloitre (2006) uuring, kus leiti, et kiindumussuhtega seotud traumaga naistel on keerulisem reageerida traumaga seonduvatele vihjetele. See kinnitab, et vanema häiritud kiindumussuhe koos traumaga võib muuta ta lapse signaalidele vähemreageerivaks, mis omakorda võib mõjutada tema turvalise kiindumussuhte loomist lapsega (Stovall-McCloughi ja Cloitre, 2006). Seda on kinnitanud ka neuroloogilised uuringud, kus vanematel, kelle puhul oli tegu kiindumussuhtega seotud lahendamata traumaga (hinnatuna AAIga), reageeris traumat kogenud ema amügdala oma lapse kurvale näole vähem kui emal, kes polnud traumat kogenud (Kim, Fonagy, Allen, ja Strathearn, 2014). On välja toodud, et kuna vanema kiindumusstiil võib mõjutada trauma lahendamist ja integreerimist, siis on need olulised teemad, millele tähelepanu pöörata, kuna need mõjutavad olulisel määral suhteid nii partneri, kui lastega (Jacobvitz ja Reisz, 2019).

Trauma mõju kiindumussuhtele on sarnaselt esimese ja teise generatsiooni efektiga selgitanud ka Amos, Segal ja Cantor (2015), kes on välja toonud, et lahendamata traumaga emad satuvad lapse emotsionaalsete reaktsioonide peale ärevusse, kuna neile meenuvad tugevate emotsioonidega seoses enda traumaatilised kogemused, mistõttu neis käivitub vajadus traumeerivast olukorrast põgeneda, seega ei saa laps emalt turvalisust, mida vajab, ning reageerib omakorda ema jaoks uue raske reaktsiooniga, mis jätab sellised ema-lapse paardid justkui lõksu, kus ei suudeta teineteise vajadusi täita.

Kuna ema trauma mõju autistliku lapse puhul on vähe uuritud, on see aspekt käesolevas töös oluline. Välja on toodud võimalus, et autistlike laste vanematel võib enam esineda psühhopatoloogiat, mida on seletatud sellega, et autistliku lapsega toimetulek võib seostuda vanema traumaatilise stressi raamistikuga (Stewart, McGillivray, Forbes, ja Austin, 2017). Uuringud on viidanud sellele, et vanema trauma esinemine ja lapse ASD sümptomite esinemine on omavahel positiivses korrelatsioonis, (Roberts, Koenen, Lyall, Ascherio, ja Weisskopf, 2014). On oletatud, et ema lapsepõlves kogetud trauma suurendab riski saada autistlik laps, kuid kindlaid tõendeid selle kohta siiski ei leitud (Roberts, Lyall, Rich-Edwards, Ascherio, ja Weisskopf, 2013). Samuti suurendab stressirikas rasedus riski saada autistlik järeltulija ja oletatakse, et lapsepõlves väärkoheldud naine on stressist ohustatum (Roberts jt, 2013).

Lisaks on kinnitatud, et naistel, kel on autistlikud lapsed, on suurema tõenäosusega olnud posttraumaatiline stressi-häire (PTSD) ning nad on tõenäolisemalt kogenud enne lapse

sündi väärkohtlemist (Roberts jt, 2014). Ema PTSD sümptomid seostusid suurenenud riskiga saada autistlik laps (Roberts jt, 2014). See seos võib põhjustatud olla mitmest erinevast asjaolust: ema stress võib mõjutada loodet, autistlikud lapsed võivad suurendada emade PTSD riski ja need kaks häiret võivad jagada geneetilist tausta (Roberts jt, 2014). PTSD on äärmuslik stressireaktsioon traumaatilisele olukorrale ja viitab kroonilisele stressireaktsioonile, seega, kui ema stress võib olla seotud lapse ASDga, siis võib seda ka olla PTSD (Roberts jt, 2014).

Eelnevalt kirjeldatud seost on selgitatud sellega, et ema stressorite kogemine võib suurendada ASD riski läbi ema ja loote immuunfunktsiooni düsregulatsiooni ja hüpotalaamilise-ajuripatsi ja adrenaalse (HPA) telje kaudu, mis eeldatavasti viib kortisooli taseme tõusuni ja põletikureaktsioonini lapse arenevas aju (Talge, Neal, ja Glover, 2007). Talge jt (2007) uuringus on välja toodud, et kui ema on raseduse ajal stressis, võivad tema lapsel tõenäolisemalt esineda emotsionaalsed või kognitiivsed probleemid, sealhulgas suurenenud risk tähelepanu puudujäägiks/hüperaktiivsuseks, ärevuseks või hilinenud kõneks. On välja toodud, et jätkuvalt ei teata, millised stressorid on kõige ohtlikumad, kuid on oletatud, et probleemid partneriga võivad olla olulisel kohal (Talge jt, 2007), mis võiks lasta teha oletusi vanema kiindumusstiili, trauma ja ASD esinemise seose osas. Loommudelite najal on oletatud, et stressile reageeriv HPA telg ja selle hormonaalne lõpp-produkt kortisool on seotud nii ema kui lapse puhul (Talge jt, 2007). Loote keskkond võib ema stressi tõttu muutuda, kuna kui muutub hormonaalne pilt, siis inimeste puhul esineb tugev positiivne korrelatsioon ema ja loote kortisoolitaseme osas, kuigi seda seost võivad mõjutada ka muud faktorid (Talge jt, 2007).

Juhtudel, kus hooldajal on olnud lahendamata trauma ja tal on olnud negatiivsed lapsekasvatamismudelid, on väga suur võimalus ebaturvaliseks kiindumuseks (McKenzie ja Dallos, 2017). McKenzie ja Dallos (2017) on eelneva kirjanduse põhjal teinud kokkuvõtte, et sõltumata asjaolust, et autistliku lapsega võib olla keeruline turvalist kiindumussuhet luua, on see siiski võimalik.

Vanema kiindumusstiili seos üksikvanema staatusega autistlike ja mitte-autistlike laste puhul

Veel ühe võimaliku seostuva tegurina vaadeldakse töös üksikvanemastatust. Üksikvanema staatust on peetud riskifaktoriks lapse kiindumusstiili kujunemisel (Muzik jt, 2015). Vanema kiindumusstiil kandus edasi lastele peredes, kus last kasvasid mõlemad vanemad, kuid ülekandumine ei pruukinud toimuda peredes, kus last kasvas üksikvanem, mida selgitati sellega, et üksikvanemal võib olla vähem võimalusi lapsega tegelemiseks, mistõttu ei pruugita kiindumussuhte loomisel edukas olla (Miljkovitch, Danet ja Bernier, 2012). Ebaturvalise

kiindumuse esinemist üksinda last kasvatavate vanemate puhul seletati üksikvanemaks olemisega kaasnevate negatiivsete elusündmustega (Miljkovitch jt, 2012).

Samas võib üksikvanema staatuse kohta leida vastuolulisi andmeid – on uuringuid, mis on näidanud, et hoolimata sellest, et üksikvanema staatus on riskitegur turvalise kiindumussuhte kujunemisel, on üksikvanemaga peresid, kus lapsed saavad edukalt hakkama (antud uuring keskendus eelkõige just poistele) (Wilson, Henriksen Jr., Bustamante, ja Irby, 2016). On ka leitud, et üksikvanema staatus ei olnud seotud lapse turvalise ega kaootilise kiindumusega, juhul kui üksikvanem oli ema (Miljkovitch jt, 2012). Ei saa järeldada, et üksikema staatus seostub alati ebaturvalise kiindumusega, sest kui üksikemad kasutasid stressiga toimetulekuks mitmesuguseid kaitsemehhanisme (nagu huumor ja mentaliseerimine), siis suudeti luua lastega turvaline kiindumussuhe (Porcerelli, Huth-Bocks, Huprich, ja Richardson, 2016). Üksikvanema staatusest olulisemaks kiindumussuhte mõjutajaks osutus see, milline suhe lapsel vanemaga on, kusjuures uuring tõi välja, et sugude vahel suurt erinevust ei ole (Mack, Peck, ja Leiber, 2015).

Vanemliku pädevuse seos autistliku lapsega

On leitud, et autistlike laste puhul tajuvad vanemad madalat vanemlikku pädevust (Dieleman jt, 2018). Lapse eksternaliseeritud käitumisprobleemid olid autistliku lapse puhul seotud madalama vanemliku pädevusega, mis väljendus liigselt kontrolliva ning vähe autonoomsust toetava lastekasvatamisena (Dieleman jt 2018b).

Kui vanema stressitase on kõrge, võib eeldada, et ta on vähem rahul lastekasvatamisega ning tajub vanemlikku pädevust madalana. Autistliku lapse kasvatamist on seostatud vanema kõrgema stressitasemega ning Hayesi ja Watsoni (2013) metaanalüüsis on järeldatud, et autistliku ja tüüpiliselt areneva lapse kasvatamine erinesid vanema stressitaseme poolest. Koegel jt (1992) on oletanud, et autistlike laste vanematel on olemas neile omane stressimuster, mis on seotud sellega, et muretsetakse seetõttu, et laps on vanematest liiga sõltuv, ning see mure tõstab omakorda ema stressitaset.

Stressitaseme vähendamine autistlike laste vanematel võis esile kutsuda interaktiivse protsessi, kuna väljakutsuva käitumise vähenemisel vähenesid vanema tulevikuootused stressi osas ning niisugust olukorda sai luua vanematele oskuste õpetamisega, mis aitaksid hakkama saada tuleviku keeruliste olukordadega (Hayes ja Watson, 2013).

Dieleman jt (2018b) on järeldanud eelnevate uuringute põhjal, et laste probleemkäitumine ja autismisümptomite tõsidus on oluliselt seotud vanema käitumisega autistliku lapse kasvatamisel. On oletatud, et mida rohkem esineb lapsel ASD sümptomeid, seda vähem toetavad vanemad lapse

autonoomsust, mõistmata seda, et need sümptomid ohustavad vanema enda psühholoogilisi vajadusi (Dieleman jt, 2018b). ASD sümptomite mõju vanemlikule pädevusele on selgitatud ka sellega, et sümptomid tekitavad vanemas frustratsiooni, millele järgneb vanema reaktsioon püüda last kontrollida (Dieleman jt, 2018b), ning samuti sellega, et lapse probleemkäitumine võib vähendada lähedust ja soojust vanema ja lapse vahel, mis suurendab võõrandumist (de Haan, Soenens, Deković ja Prinzie, 2019).

Lisaks on olnud ka näiteid, kus just autismile spetsiifiline sekkumine (käitumuslik), on parandanud nii laste käitumist kui ka vanemlikku pädevust (Stuttard ja, 2014), mis võiks samuti kaudsele seosele viidata. On olnud ka uuringuid, mis on näidanud, et vanema positiivsemad ootused olid seotud kõrgema vanemliku pädevusega autistlike laste kasvatamisel ja vanematel, kes ootasid vähem toetust, oli suurem rahulolu lastekasvatamisega autistlike laste kasvatamisel (Arellano, Denne, Hastings, ja Hughes, 2019).

Rutgersi jt (2007) uuringus ei leitud lastekasvatamise osas suuri erinevusi autistlike ja mitte-autistlike laste puhul. Autistlike laste vanemad tajusid end küllaltki tasakaalukate ja tervetena ning vanemliku efektiivsuse osas olid tulemused võrdväärsed kontrollgrupiga (Rutgers jt, 2007). Sellist tulemust selgitati sellega, et kuigi autistliku lapse kasvatamine võib olla vanemale stressirohke, võib tajutud efektiivsus avalduda lapse hilisematel eluetappidel (Rutgers jt, 2007).

Vanemliku pädevuse seos vanema trauma ja üksikvanema staatusega

Vanemliku pädevuse seost vanema traumaga on väga vähe uuritud. Uuritud on sõjas ellujäänuid, kes on trauma läbi elanud ja nende puhul on täheldatud probleeme vanemliku pädevusega, kuid seda eelkõige seoses depressiooni ja ärevuse esinemisega (Sandler, 2010).

Sahu (2016) uuring näitas, et peres, kus vanem kasvatas last üksinda, olid madalamad tulemused vanemliku pädevuse osas. Vanemliku pädevuse seostamisel üksikvanema staatusega, on määravaks olnud majanduslik olukord (Glăveanu, 2015). Sellisel juhul võib oletada, et üksikvanema staatus ei pruugi mängida vanemliku pädevuse puhul nii olulist rolli, kuna eelkõige on seos leitud majanduslikust olukorrast tingitud stressitaseme tõusuga. Lisaks on ka välja toodud, et mitte üksikvanema staatus ei mõjutanud lapse toimetulekut, vaid pigem vanemate omavaheline konflikt ja sellega seonduv trauma (Anable, 1991).

Hartley jt (2010) uuring kinnitas, et autistliku lapse kasvatamise puhul on lahutuste arv suurem, kui tüüpiliselt arenenud laste puhul, mis viib selleni, et autistliku lapse vanemad on tõenäolisemalt üksikvanemad.

Käesolev uurimus

Eesmärgiks on uurida, kas ema läbi elatud trauma, perekondlik seis ja lapse ASD on seotud ema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevusega. Teine eesmärk on uurida, kas ema kiindumusstiil ja tajutud vanemlik pädevus erinevad autistlike ja mitte-autistlike laste vanematel. Seega otsime vastust küsimusele, kuidas on ema kiindumusstiil vanemliku pädevusega seotud ja kas seda vahendavad vanema trauma, perekondlik seis ning lapse ASD ja kas lapse ASD diagnoos ennustab tajutud vanemlikku pädevust. Samuti uurime, kas on erinevusi autistlike ja mitte-autistlike laste emade kiindumusstiilis, läbielatud traumades, perekondlikus seisus ja tajutud vanemlikus pädevuses.

Uurimisküsimus:

Kas ema kiindumusstiil erineb autistlike ja mitte-autistlike laste vanematel? Küsimus tuleneb varasematest erinevatest uuringutulemustest. Mojsilovici (2018) uuringus on välja toodud, et autistliku lapse puhul esineb vanemal rohkem ebaturvalist kiindumust. Seskini jt (2010) uuringutulemustes järeldati aga, et autistlike laste vanemate kiindumusstiil ei erine mitte-autistlike laste vanemate omast.

Hüpoteesid:

H1: Autistlike laste emadel on madalam tajutud vanemlik pädevus ja lapse ASD ennustab madalat tajutud vanemlikku pädevust. Hüpotees põhineb varasematel uuringutel, mis väidavad, et autistliku lapse puhul võivad vanemad tajuda madalat vanemlikku pädevust (Dieleman jt, 2018).

H2: Lapse ASD diagnoos vahendab autistliku lapse ema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost. Hüpotees põhineb eelneval kirjandusel, kus on toodud välja vanema kiindumusstiili ja lapse ASD vaheline seos (Mojsilovici, 2018) ja vanema kiindumusstiili ja vanemliku pädevuse vaheline seos (Nijssens jt, 2018) ning lapse ASD ja vanemliku pädevuse vaheline seos (Dieleman jt, 2018).

H3: Ema läbielatud trauma vahendab vanema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost. Varasema kirjanduse kohaselt võib vanemal endal olla turvaline kiindumus, kuid lahendamata trauma võib olla seotud sellega, et turvalist kiindumust ei suudeta luua lapsega (Hesse & Main, 2006; Solomon & George, 2011), siis võib oletada, et sõltumata vanema kiindumusstiilist võib trauma mõjutada tajutud vanemliku pädevuse kujunemist. Võib oletada, et ema läbielatud trauma võib mõjutada vanemlikku pädevust ka autistliku lapse puhul. Oletus põhineb sellel, et autistlike laste vanematel võib esineda rohkem tajutud traumasid (Stewart jt, 2017). Sarnane muster nii kliinilises kui kontrollgrupis võib viidata, et ema kiindumusstiilist olulisem mõjutaja on kogetud

trauma juhul, kui traumade esinemissagedus on tava- ja kliinilises grupis erinev. Kuna autistlike laste vanemad võivad kogeda autistliku lapse kasvatamist traumaatiliseks (Stewart jt, 2017), siis võib autistlike laste emadel esineda ka rohkem tajutud traumasid.

H4: Üksikvanemana lapse kasvatamine vahendab autistliku lapse ema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost. Hüpotees põhineb eelneval kirjandusel, mille kohaselt peres, kus vanem kasvatas last üksinda, olid madalamad tulemused tajutud vanemliku pädevuse osas (Sahu, 2016) ning üksinda last kasvatavate vanemate puhul esines palju ebatavalist kiindumusstiili (Miljkovitch jt, 2012). Samuti tajutakse autistliku lapse puhul üksikvanemaks olemist raskemaks (Roth, 2001).

Meetod

Valim

Valimisse kuulusid ainult naised, kuna eelnevad uuringud, mille põhjal on hüpoteesid koostatud, olid valdavalt läbi viidud naiste seas, vähem oli uuringuid, kus kiindumusstiili konstrukti oli uuritud ka meeste valimil. Kliiniline grupp värvati autismlaaste tegelevast ühingu ja kontrollgrupp üldhariduskoolidest ja lasteaiast. Küsitlusele vastas 129 inimest ning vastustest eemaldati 4 vastust, kuna ühel juhul oli ebakorrektselt vastatud ja 3 vastanutest olid mehed, kuid uuringukutse oli suunatud emadele. Kliinilise grupi määramiseks esitati küsimus, kas lapsel on diagnoositud autismlaaste spektri häire. Vastanutest 64 kinnitas, et nende lapsel on diagnoositud autismlaaste spektri häire. 61 vastanut kinnitas, et nende lapsel ASD diagnoosi ei ole. Kliinilises grupis oli laste vanusevahemik 3-26 (M = 12,2; SD = 5,23) ning kontrollgrupis 1-19 (M = 11,02; SD = 4,319). Kliinilises grupis oli poisslaste emasid 52 ehk 81,3% (N = 64) ja tüdrukute vanemaid 12 ehk 18,8% (N = 64). Kontrollgrupis oli 33 poisslaste ema ehk 54,1% (N = 61) ja 28 tüdruku ema ehk 45,9% (N = 61). Vastanud emade vanusevahemik oli kliinilises grupis 28-60 (M = 42,23; SD = 6,657) ja kontrollgrupis 27-50 (M = 41,49; SD = 5,08). Kliinilises grupis oli vanema haridustase peamiselt kõrgharidus (64%, N = 64), 23% olid keskeriharidusega (N = 64), 6% keskharidusega (N = 64) ja 6% sellest madalama haridustasemega. Kontrollgrupis oli vanema haridustase valdavalt kõrgharidus (80,3%, N = 61), kutseharidusega olid 11,5% (N = 61), keskharidusega 3,3% (N = 61) ja alla selle 4,9% (N = 61). Sissetuleku osas leidis kliinilises grupis 4,7% (N = 64), et tuleb sissetulekuga väga lihtsalt toime, 21,9% (N = 64) tuli üsna lihtsalt toime, 35,9% (N = 64) tuli sissetulekuga toime ei lihtsalt ega raskelt, 28,1% (N = 64) tuli toime mõningate raskustega, 4,7% (N = 64) suurte raskustega. Kontrollgrupis tuli väga lihtsalt sissetulekuga toime 23% (N = 61), üsna lihtsalt tuli toime 36,1% (N = 61), ei lihtsalt ega raskelt tuli toime 26,2% (N = 61), mõningate

raskustega tuli toime 13,1% (N = 61) ja suurte raskustega 1,6% (N = 61). 57,8% (N = 64) ehk 37 kliinilises grupis vastanul elas laps koos oma mõlema bioloogilise vanemaga ja 42,2% (N = 64) ehk 27 ei elanud. Kontrollgrupis elas 75,4% (N = 61) lastest ehk 46 last koos mõlema bioloogilise vanemaga ja 24,6% (N = 61) ehk 24 ei elanud. Vanemaharidusprogrammides oli kliinilisest grupist osalenud 60,9% (N = 64) ja kontrollgrupist 32,8% (N = 61). Uuringu läbiviimiseks saadi luba Tartu Ülikooli inimuuringute eetikakomiteelt (loa nr: 290/T-7).

Mõõtevahendid

Kõik uuritavad täitsid küsimustike komplekti, mis koosnes kolmest mõõtevahendist. Uuringus vastasid emad järgmistele küsitlustele: täiskasvanute lähisuhete küsimustik (*Experiences in Close Relationship Scale – ECR-E*), elusündmuste küsimustik (*Life Events Checklist – LEC*), vanemliku pädevuse skaala (*The Parenting Sense of Competence Scale – PSOC*).

ECR-E on 36 väitega enesearuande küsimustik, mis hindab kiindumusstiili ärevuse/ambivalentsuse ja vältivuse skaalal. Mida kõrgem on skoor ärevat kiindumust mõõtvate küsimuste osas, seda rohkem esineb ärevat kiindumusstiili, ning mida kõrgem on skoor vältivuse osas, seda enam esineb vältivat kiindumust (Brennan, Clark, ja Shaver, 1998), mis tähendab, et küsimustik ei liigita vastanuid kiindumusstiili järgi (ärälõikepunktid puuduvad), kuid võimaldab määrata, mil määral esineb ärevat või vältivat kiindumust. See annab omakorda võimaluse teha üldistusi ka väiksema valimi puhul. 7-punktilisel skaalal hinnatakse, kui palju kirjeldab iga väide vastaja tundeid lähisuhtes (Brennan, Clark, ja Shaver, 1998) (näiteks: "Ma ei näita partnerile, mida ma tegelikult sisimas tunnen", "Ma muretsen selle pärast, et mind võidakse maha jätta"). Cronbachi α ärevuse küsimustes on 0,94 ning vältivuse küsimustes 0,91 (Brennan, Clark, ja Shaver, 1998). Küsimustik on adapteeritud eesti keelde Ada Alliksoo (2010) magistritöö raames. Eesti valim kordas uuriva ja kinnitava faktoranalüüsiga, et tegu on kahefaktorilise struktuuriga ning sisereliaablus α oli vältimise puhul 0,87 ja ärevuse puhul 0,88 (Alliksoo, 2010).

PSOC on välja töötanud Gibaud-Wallstoni 1978 ja seda on täiendatud Gilmore ja Cuskelly (2008). Küsimustik on mõeldud vanematele, kes täidavad seda oma laste kohta ja see mõõdab tajutud vanemlikku pädevust. PSOC sisaldab 16 väidet ning selle alaskaalad mõõdavad vanemlikku pädevuse komponente - rahulolu ja efektiivsust (näiteks: "Olgugi, et lapsevanemaks olemine võib olla rahuldustpakkuv, on see minu lapse praeguses vanuses raske", "Mõnikord tunnen ma, et mina olen pigem see, kellega manipuleeritakse olukorras, kus peaksin kontrolli omama"). Lõppskoor võib olla 16-96, ärälõikepunktid puuduvad ning mida kõrgem on lõppskoor, seda kõrgemat tajutud vanemlikku pädevust see näitab (Edovald ja Roosa, 2011). Johnstoni ja Mashi (1989) ja Ohani jt

(2000) uuringud on kinnitanud faktoranalüüsiga kahefaktorilist struktuuri ning eel- ja järeltesti reliaabluse puhul on Cronbachi α olnud vahemikus 0,46 ja 0,86. PSOC on kohandatud eesti keelde Edovaldi ja Roosa (2011) poolt. Küsimustik on valitud, kuna seda on varasemates uuringutes palju vanemliku pädevuse mõõtmiseks kasutatud.

LEC on loodud mõõtmaks potentsiaalselt traumaatilisi sündmusi *National Center for Posttraumatic Stress Disorder* (PTSD) juures. Kuna töös oli oluline teada seda, kas ema on traumat kogunud, siis oli see sobiv küsimustik töös uuritava mõõtmiseks. Test-retest reliaablus on kinnitanud reliaablust, kus retesti korrelatsioon oli 0,82, $p < 0,001$ (Gray, Litz, Hsu, Lombardo, 2014). Küsimustik on adapteeritud eesti keelde Taliväingu (2018) magistritöö raames. Vastaja annab vastused küsimustele, kas ta on ise kogunud traumaatilisi sündmusi või nendega kokku puutunud (näiteks tulekahju, kallaletung jne) ning mida kõrgem skoor, seda enam on esinenud traumaatilisi sündmusi (Gray, Litz, Hsu, Lombardo, 2014). Vastajal on võimalik vastata mitme vastusevariandiga, mis tähendab, et ta võib vastata, et on traumat ise kogunud ja ka pealt näinud, kuid küsimustiku analüüsil võeti käesolevas töös arvesse üks vastus, mis oli kõige raskema kaaluga (juhul, kui vastaja oli traumat kogunud, siis võeti arvesse ainult see kõrgema punktiskooriga vastus ja juhul kui näinud või kuulnud, siis ainult üks vastava skooriga vastus).

Protseduur

Gruppide eristamiseks esitati küsimus lapse diagnoosi olemasolu kohta. Kliiniline grupp kutsuti uuringusse osalema autismiga tegeleva organisatsiooni – Eesti Autismiühingu kaudu. Kutse uuringusse ja link küsimustike juurde saadeti kõigepealt autismiliidu juhatuse esimehe kaudu liidu liikmetele, kelle lapsel võis eeldatavasti olla diagnoositud mõni autismispektri häire. Eeldatav kliinilise grupi maksimaalne suurus oli 110, kuna nii palju on liidus liikmeid. Kontrollgrupp valiti nende laste vanuste järgi, kelle vanemad kliinilises grupis vastasid. Vastavas vanuses klasside klassijuhatajatele (4 klassi, kes vanuse poolest kattuvad kontrollgrupi keskmise vanusega ehk 6.-9. klass) kahte kooli ja lasteaeda saadeti link ja kutse uuringusse, mis paluti vanematele edastada. Kontrollgrupi värbamine käis seega läbi uuringus osalevate koolide klassijuhatajate, ja lasteaia juhataja, kes saatsid lingi lapsevanematele.

Andmeanalüüs

Andmetöötles kasutati programme SPSS 23 ja SPSS AMOS 26. Vahendavate tegurite leidmiseks kasutati lineaarset regressiooni ning otseste ja kaudsete mõjude analüüsi SPSS AMOSega. Kahe grupi keskmiste võrdluse puhul kasutati Mann Whitney U testi ja ANOVAt.

Vaadeldi tajutud vanemliku pädevuse, trauma esinemise ja kiindumussuhte turvalisuse, üksikvanemastatuse seoseid ASD grupi sees ning ASDga ja ASDta gruppide erinevusi antud näitajate osas.

Tulemused

Peamisteks uuritavateks näitajateks olid vanema ärev kiindumus, vältiv kiindumus, tajutud vanemlik pädevus, selle komponendid rahulolu ja efektiivsus, vanema läbielatud trauma, laste ASD diagnoos ja üksikvanema staatus (tabelid 1, 2).

Tabel 1. Kliinilises ja kontrollgrupis vastanud üksikvanemate, vanemahariduses osalenute ja poiss- ja tütarlaste osakaalud, esinemissagedused ja gruppide vaheline erinevus

	Kliiniline grupp (N = 64)		Kontrollgrupp (N = 61)		F	p
	Sagedus	Protsent	Sagedus	Protsent		
Üksikvanem	27	42,2%	15	24,6%	4,42	0,038
Vanemahariduses osalemine	39	60,9%	20	32%	10,62	0,001
Lapse sugu P/T	52/12	81,3%/18,8%	33/28	54,1%/45,9%	11,38	0,001

Gruppide sageduste keskmiste võrdlemiseks viidi läbi ANOVA (vt tabel 1). Gruppidevaheline statistiliselt oluline erinevus esines vanemahariduses osalemise ja lapse soo vahel, kusjuures kliinilises grupis oli ülekaalukalt poisslaste vanemaid ning kliiniline grupp osales rohkem vanemahariduses.

Gruppide keskmiste võrdlemiseks kasutati ANOVAt. Gruppide vahel esines statistiliselt oluline erinevus vanemliku pädevuse, rahulolu ja vanema sissetuleku osas (vt tabel 2). Kontrollgrupi emad leidsid, et nad tulevad majanduslikult paremini toime. Lapse vanuse ega ema haridustaseme osas grupid statistiliselt oluliselt ei erinenud.

Hüpoteeside testimiseks arvutati näitajate vahel Pearsoni korrelatsioon kahepoolsete hüpoteeside testimiseks (tabel 3, 4).

Tabel 2. Vanema kiindumusstiili, vanemliku pädevuse ja teiste uuritavate näitajate kirjeldavad statistikud kliinilises ja kontrollgrupis ning gruppide vahelised erinevused

	Kliiniline grupp (N = 64)			Kontrollgrupp (N = 61)			F	p
	Miimum	Maksimum	M (SD)	Miimum	Maksimum	M (SD)		
Ärevus	19	111	55,91 (20,81)	20	92	51,34 (16,59)	1,83	0,179
Vältivus	22	99	53,47 (17,97)	18	105	53,72 (16,88)	0,01	0,936
Vanemlik pädevus	39	88	62,73 (10,71)	46	90	68,61 (10,69)	9,41	0,003
Rahulolu	19	50	33,45 (7,28)	22	52	37,95 (6,81)	12,71	0,001
Efektiivsus	17	38	29,28 (5,18)	17	39	30,66 (4,87)	2,33	0,129
Trauma	0	59	26,11 (14,28)	0	53	24,00 (13,48)	0,72	0,398
Lapse vanus	3	26	12,2 (5,23)	1	19	11,2 (4,319)	1,9	0,170
Haridus	1	6	5,41 (1,04)	1	6	5,61 (1,021)	1,19	0,278
Sissetulek	1	5	2,97 (1,04)	1	5	2,34 (1,031)	11,38	0,001

Tabel 3. Korrelatsioonid vanema kiindumusstiili, vanemliku pädevuse ja teiste uuritavate näitajate vahel autistlike laste vanemate grupis

	Ärevus	Vältivus	Vanemlik pädevus	Rahulolu	Efektiivsus	Üksikvanem
Vältivus	0,144					
Vanemlik pädevus	-0,357**	-0,424**				
Rahulolu	-0,424**	-0,289**	0,903**			
Efektiivsus	-0,141	-0,470**	0,799**	0,463**		
Üksikvanem	0,140	0,148	-0,029	-0,049	0,009	
Trauma	0,310*	0,202	-0,100	-0,024	-0,174	0,154

Märkus: N = 125; * p < 0,05; ** p < 0,01

Tabel 4. Korrelatsioonid vanema kiindumusstiili, vanemliku pädevuse ja teiste uuritavate näitajate vahel kontrollgrupis

	Ärevus	Vältivus	Vanemlik pädevus	Rahulolu	Efektiivsus	Üksikvanem
Vältivus	0,284*					
Vanemlik pädevus	-0,490**	-0,474**				
Rahulolu	-0,541**	-0,411**	0,941**			
Efektiivsus	-0,318*	-0,466**	0,880**	0,667**		
Üksikvanem	0,148	0,269*	-0,180	-0,210	-0,101	
Trauma	0,050	0,014	-0,059	-0,090	-0,005	0,120

Märkus: $N = 125$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Leidmaks vastust uurimisküsimusele, kas ema kiindumusstiil erineb kliinilises ja kontrollgrupis, kasutati kahe grupi võrdlust ning Mann Whitney U testi. Kahe grupi võrdlus statistiliselt olulisi erinevusi ei andnud, mistõttu võib oletada, et vanema kiindumusstiil ei erine autistlike ja mitte-autistlike laste emadel.

Et testida hüpoteesi, mis oletas, et lapse ASD ennustab madalat tajutud vanemlikku pädevust, viidi läbi regressioonanalüüs (vt tabel 5). Arvutati lihtne lineaarne regressioon, et ennustada vanemlikku pädevust lapse ASD kaudu. Regressioonanalüüsiga saadi oluline seos ($F(1,123) = 9,406$, $p < 0,003$ ja $R^2 = 0,071$). Vanemliku pädevuse näitaja oli 5,872 punkti võrra väiksem juhul kui lapsel oli ASD diagnoos.

Tabel 5. Regressioonanalüüs testimaks, kuidas ennustab lapse ASD vanemlikku pädevust

	B	Beta	Standard -viga	T väärtus	p	R ²	Adjusted R ²	F
Intercept	74,75		3,05	24,43	<0,001	0,07	0,06	9,41
Vanemlik pädevus	-5,87	-0,27	1,92	-3,07	<0,003			

Uurimaks, kas autistlike laste emadel on madalam tajutud vanemlik pädevus, kasutati sõltumatute gruppide võrdlust, milleks kasutati Mann-Whitney U-testi. Mann-Whitney U test viitas, et vanemlik pädevus oli suurem, kui lapsel ei olnud ASD diagnoosi ja väiksem, kui lapsel oli ASD diagnoos, $U = 1349,500$, $p < 0,05$. Kahe grupi vaheline võrdlus näitas, et erinevus tajutud vanemliku pädevuse osas erines statistiliselt oluliselt ASDga grupis ja kontrollgrupis.

Oluline on märkida, et vanemliku pädevuse komponentidest efektiivsus ei erinenud kliinilise

ja kontrollgrupi puhul statistiliselt olulisel määral, seega oli vanemliku pädevuse ja ASD seose puhul määravaks eelkõige vanema rahulolu. Esimene hüpotees leidis seega kinnitust.

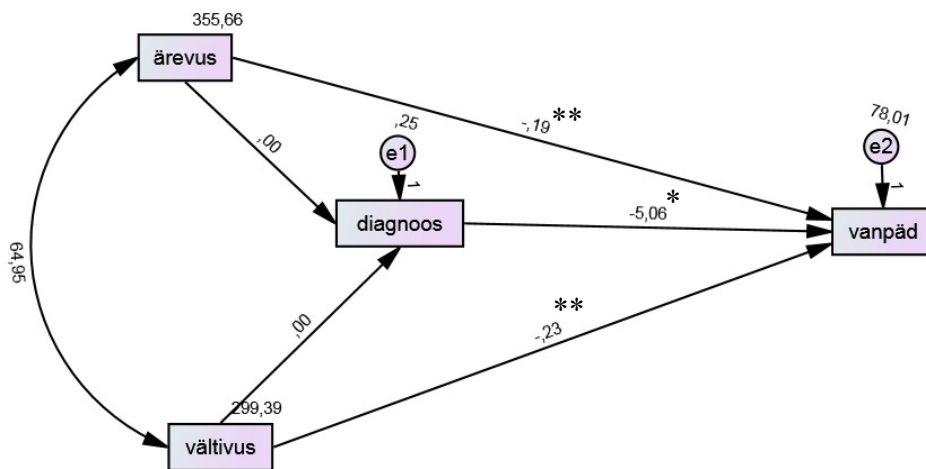
Et testida hüpoteesi, kas lapse ASD vahendab ema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost, viidi kõigepealt läbi lineaarne regressioon kiindumussuhte näitajate ärevuse ja vältivuse ning tajutud vanemliku pädevuse osas. Arvutati lihtne lineaarne regressioon, et ennustada vanemlikku pädevust vanema ärevuse ja vältivuse kaudu. Saadi oluline regressioon ($F(2,58) = 16,44$, $p < 0,001$ ja R^2 oli 0,36). Vanemliku pädevuse näitaja tõustes vähenesid äreva ja vältiva kiindumuse näitajad. Seega olid mõlemad kiindumussuhte näitajad vanemliku pädevusega olulisel määral seotud ning vähesem ärevus ja vältimine ennustasid kõrgemat vanemlikku pädevust.

Kui vanema kiindumusstiil ja tajutud vanemlik pädevus sobitusid regressioonimudelisse hästi (Beta oli vältivuse puhul -0,36 ja ärevuse puhul -0,36, mõlemad olid statistiliselt olulised ning kohandatud R^2 oli 0,29), siis kui mudelisse sai lisatud ka lapse ASD diagnoos, selgus, et diagnoos ennustas küll oluliselt vanemlikku pädevust, kuid kiindumussuhte ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost see ei vahendanud (tabel 6).

Tabel 6. Regressioonanalüüs testimaks, kuidas kiindumusstiil ennustab lapse ASD diagnoosi ja vanemlikku pädevust

	B	Beta	Standard- viga	T väärtus	p	R ²	Adjusted R ²	F
<i>Intercept</i>	88,74		4,13	19,56	<0,001	0,36	0,34	22,37
Ärevus	-0,19	-0,36	0,05	-4,34	<0,001			
Vältivus	-0,23	-0,36	0,04	-4,92	<0,001			
Diagnoos	5,07	0,23	1,62	3,13	<0,002			

Regressioonimudel küll paranes, kuna R^2 oli suurem, võrreldes eelmise mudeliga ja mudeli seletusmäär oli parem, kuid teiste näitajate olulisus mudelis ei vähenenud, mis viitas, et lapse ASD esinemine ei vahenda vanema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost. Sama kinnitas ka otseste ja kaudsete mõjude analüüs AMOSega (vt joonis 1). Jooniselt on näha, et kuna kiindumusstiilil puudub seos diagnoosiga, siis vahendavat mõju ei esine.

Joonis 1. Kiindumusstiili, lapse ASD ja vanemliku pädevuse seos

Märkus: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Seega leidis hüpotees osaliselt kinnitust, kuna vanema kiindumussuhe ja tajutud vanemlik pädevus ning ka lapsel diagnoositud ASD olid omavahel seotud, kuid kinnitust ei leidnud oletus, et lapse ASD seda seost vahendaks.

Uurimaks, kas ema trauma vahendab ema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost, viidi kõigepealt läbi lineaarne regressioonanalüüs kontrollgrupis. Kontrollgrupi puhul ennustas kiindumussuhe vanemlikku pädevust, kuid trauma mudelisse lisamine ei andnud tulemusi. Trauma ei olnud tavagrupi puhul seotud ei vanema kiindumusstiili ega vanemliku pädevusega.

Testimaks, kas ema trauma vahendab vanema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost kliinilises grupis, eraldati andmetest kliiniline grupp ja kõigepealt viidi läbi lineaarne regressioonanalüüs, kus sõltuvaks muutujaks oli vanemlik pädevus ning sõltumatuteks olid ärevus ja vältivus. Arvutati lihtne lineaarne regressioon, et ennustada vanemlikku pädevust vanema ärevuse ja vältivuse kaudu kliinilises grupis. Saadi oluline regressioon ($F(2,61) = 11,214, p < 0,001$ ja $R^2 = 0,27$). Vanemliku pädevuse näitaja tõustes vähenesid äreva ja vältiva kiindumuse näitajad. Seega olid mõlemad kiindumusstiili näitajad vanemliku pädevusega olulisel määral seotud ka kliinilises grupis ning vähesem ärevus ja vältimine ennustasid kõrgemat vanemlikku pädevust. Vältivus ennustas olulisel määral vanemlikku pädevust, kuid ärevus ennustas vanemlikku pädevust vaid marginaalselt olulisel määral ($p < 0,08$) eraldi kliinilises grupis.

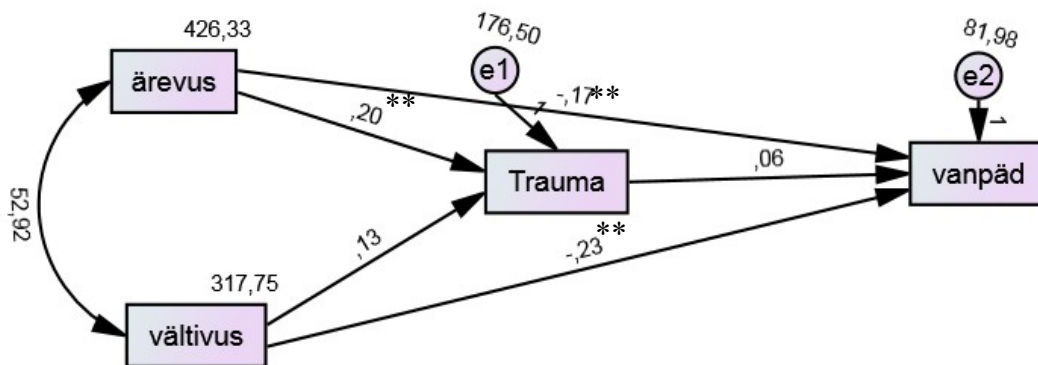
Kui mudelisse sai lisatud ema trauma, siis mudel ei näidanud vahendamist (tabel 8). Trauma andis kliinilises grupis statistiliselt olulise korrelatsiooni ainult kiindumussuhte ärevusega ($r = 0,31$,

$p < 0,05$) (tabel 3).

Tabel 8. Regressioonanalüüs testimaks, kas trauma vahendab kiindumusstiili ja vanemliku pädevuse vahelist seost kliinilises grupis

	B	Beta	Standard- viga	T väärtus	p	R ²	Adjusted R ²	F
<i>Intercept</i>	83,06		4,63	17,95	<0,001	0,27	0,34	7,56
Ärevus	-0,17	-0,33	0,06	-2,80	<0,007			
Vältivus	-0,23	-0,39	0,07	-3,49	<0,001			
Trauma	0,06	0,08	0,09	0,68	<0,500			

Vahendavat mõju ei näidanud ka otseste ja kaudsete mõjude analüüs AMOSega (vt joonis 2), kuna trauma ja vanemliku pädevuse vahel ei esinenud statistiliselt olulist seost. Ärev kiindumus ennustas aga vanema traumat ($B = 0,2$, $p < 0,01$) (vt joonis 2).

Joonis 2. Vanema kiindumusstiili, trauma ja vanemliku pädevuse vaheline seos

Märkus: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Ka kolmas hüpotees ei leidnud seega kinnitust – trauma ei vahendanud vanema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost autistlike laste puhul. Küll aga ennustas vanema kiindumusstiil kliinilises grupis tajutud vanemlikku pädevust ning trauma oli positiivselt seotud vanema äreva kiindumusega ehk mida enam oldi kogetud traumat, seda rohkem esines ärevat kiindumust.

Uurimaks, kas üksikvanema staatus vahendab autistliku lapse ema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost, teostati samasugune protseduur nagu eelmise hüpoteesi testimisel ainult teisel korral lisati muutujana tabelisse üksikvanema staatus. Üksikvanemastaatus

olulisi seoseid ei andnud, mistõttu ka neljas hüpotees ei leidnud kinnitust.

Arutelu

Töö eesmärk oli uurida, milline seos on vanema kiindumusstiili ja vanemliku pädevuse vahel ning millised on sellega seostuvad tegurid. Nende seotud teguritena vaadeldi ema läbielatud traumasid, perekondlikku seisu, lapse ASD. Samuti uuriti, kas vanema kiindumusstiil ja vanemlik pädevus erinevad autistlike ja mitte-autistlike laste vanematel.

Uurimisküsimusega otsiti vastust, kas ema kiindumusstiil erineb autistlike ja mitte-autistlike laste vanematel. Selgus, et vanema kiindumusstiil ei erinenud kliinilises ja kontrollgrupis. Tulemus kinnitab Seskini jt (2010) uuringutulemusi, kus leiti, et vanema kiindumusstiil ei erine autistlike ja mitte-autistlike laste vanematel. Selle põhjal võib oletada, et vanema kiindumusstiil ei ole seotud lapse ASDga ning see, kui lapsel on ASD, ei kaasne vanema teatud kiindumusstiiliga, ehk lapse ASD avaldub sõltumata vanema kiindumusstiilist. Kuigi on leitud, et ASDga lastel esineb pigem vältivat kiindumusstiili (Gallitto ja Leth-Steensen, 2015), siis eeldusel, et vanema kiindumusstiil kandub lapsele üle, peaks gruppide vahel erinevus olema ning kliinilises grupis peaks olema olnud rohkem vanema vältivat kiindumust. Edaspidiste uurimustega, kus pööratakse tähelepanu ka lapse kiindumusstiilile, saaks vastata küsimusele, kas erinevuse puudumine võib viidata sellele, et autistlike laste puhul ei pruugi vanema kiindumusstiil lapsele üle kanduda.

Hüpotees, mis väitis, et lapse ASD ennustab vanema madalat tajutud vanemlikku pädevust, leidis kinnitust, mis on kooskõlas varasemate uuringutega (Dieleman jt, 2018). Seda on varasemate uuringute põhjal seletatud sellega, et ASDga seonduvad lapse käitumisprobleemid võivad mõjutada lapse ja vanema vahelist suhet ning vähendada lähedust (de Haan jt, 2019), mis omakorda võib vähendada vanemlikku pädevust. Seletust toetavad uuringutulemused, mis leidsid, et lapse käitumisprobleemide ja vanemliku pädevuse vahel on negatiivne seos (Ohan jt, 2000). Edaspidiste uuringute puhul oleks oluline vaadelda ka, kas käitumisprobleemid vahendavad lapse ASD ja vanemliku pädevuse vahelist seost.

Samas on nii käesolev uuring kui ka varasemad uuringud näidanud, et efektiivsuse osas võivad autistlike ja mitte-autistlike laste vanemad olla sarnased (Rutgers jt, 2007). Seega võib oletada, et ASD sümptomid ja võimalik, et ka nendega kaasnevad käitumisprobleemid mõjutavad rohkem vanema rahulolu kui efektiivsust. Võib oletada, et käitumisprobleemid ei mõjuta efektiivsust seetõttu, et ASDga lapse vanem on sunnitud lapse eripärast sõltuvalt hoidma elukorraldust võimalikult stabiilse ja struktureerituna, tajudes seeläbi efektiivsust. Samas keeruliste olukordade ja igapäevaste väljakutsete esinemine autistliku lapse kasvatamisel võib vähendada

rahulolu. Seda, et efektiivsus ei erinenud kliinilise ja kontrollgrupi puhul, võib lisaks seletada sellega, et kui vanemal on ASD diagnoosiga laps, on ta omal moel sunnitud vanemaks olemisega rohkem tegelema. Seda kinnitab käesoleva uuringu puhul ka see, et autistlike laste vanemad olid rohkem osalenud vanemaharidusprogrammides, mis eeldatavasti on andnud neile lapsevanematele ka kõrgema tajutud efektiivsuse ning oskuse toimetulekuks. Samuti on varasemates uuringutes viiteid vanema kõrgeenenud stressitasemele autistliku lapse puhul (Hayes ja Watson, 2013), mis võib samuti vähendada vanema rahulolu.

Hüpoteesi teine pool, mis väitis, et autistlike laste emadel on madalam tajutud vanemlik pädevus leidis kinnitust. Tulemus on kooskõlas varasemate uuringutega (Dieleman jt, 2018). Kui autistlike laste emadel on madalam vanemlik pädevus, võib see tuleneda vastastikuse suhtluse protsessist, kus vanem võib hoolimata oma panustamisest saada negatiivset tagasisidet, millele on tähelepanu juhitud ka varasemates töödes (Hayes ja Watson, 2013). Sellisel puhul on oluline tutvustada vanemale toimetulekustrateegiaid, et madal tajutud pädevus ei hakkaks omakorda mõjutama lapsekasvatamist. Antud juhul toetaks vanemat teadlik olemine lapse eripäradest ning sotsiaalne toetus. Paraku võib autistliku lapse kasvatamine vähendada sotsiaalset toetust, kuna lapse ASD sümptomeid võidakse võtta käitumisprobleemidena ning süüdistada vanemaid väheses võimekuses vanemana, mis võib vähendada vanemlikku pädevust, eriti rahulolu.

Hüpotees, mis oletas, et ASD esinemine lapsel vahendab ASDga lapse ema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost, ei leidnud kinnitust. Vanema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahel oli negatiivne seos, kuid kui mudelisse sai lisatud lapse ASD, siis tulemused ei kinnitanud, et lapse ASD seost vahendaks. Saadud tulemus vanema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse osas kinnitas varasemaid uuringuid (Calvo ja Bianco, 2015). Kuigi mõned varasemad uuringud on kinnitanud, et seos kehtib ka autistlike laste puhul (Iacob ja Ghergut, 2017), ASD esinemine seda seost ei vahenda, mis laseb oletada, et juhul, kui vanemal on turvaline kiindumus, siis on tal ka kõrgem tajutud vanemlik pädevus, hoolimata sellest, kas tema lapsel esineb ASD või mitte. Sellisel juhul võiks näha vanema turvalist kiindumust kaitsva faktorina autistliku lapse kasvatamisel, kuna see aitab kaasa ka kõrgema tajutud vanemliku pädevuse kujunemisele. Sealjuures võib uurimisküsimuse valguses oletada, et vanema kiindumusstiil pole lapse ASDga seotud. Samas võib vanema ebaturvalist kiindumust jällegi vaadelda riskifaktorina autistliku lapse puhul, kuna vanema ebaturvaline kiindumus võib kaasa tuua madalama tajutud vanemliku pädevuse, mis võib raskendada vanema toimetulekut autistliku lapse kasvatamisel.

Hüpotees, mis väitis, et ema läbielatud trauma vahendab vanema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost, kinnitust ei leidnud. Trauma polnud tavagrupi puhul seotud ei vanemliku pädevuse ega kiindumusstiiliga. Seda võib selgitada sellega, et tavalaste puhul ei ole

vanema traumal nii suurt mõju, kuna riskifaktoreid ja akumuleeruvaid stressoreid on vähem, kui autistliku lapse kasvatamisel. Kuna kontrollgrupis ja kliinilises grupis trauma esinemise sagedus ei erinenud, pole ka alust arvata, et kummagi grupi puhul esineb traumasid rohkem, mis on samas vastuolus varasemate uuringuga, mis on väitnud, et vanema trauma puhul esineb rohkem lapse ASDd (Roberts jt, 2014). Trauma esinemissagedus on mõlema grupi puhul sarnane, kuid tavagrupi puhul trauma vanemlikku pädevust ei mõjuta, samuti pole kiindumusstiil seotud traumaga. See, et trauma ei andnud seoseid vanemliku pädevusega, selgitab omal moel seda, miks on keeruline leida vastavateemalisi uuringuid, kuna tegu võib olla publikatsioonikaldega. Kuna antud teema tulemusi pole andnud, siis arvatavasti seetõttu ei ole ka vastavateemalisi avaldatud uuringuid, mis kinnitab seose puudumist. See, et traumal polnud seost ebaturvalise kiindumusstiiliga ei kinnita samas varasemaid teooriaid (Hesse ja Main, 2006; Amos jt, 2015).

Eelmainitud hüpotees ei leidnud kinnitust ka kliinilise grupi puhul. Kliinilise grupi puhul eraldi olid vanema kiindumusstiil ja tajutud vanemlik pädevus samuti seotud, mis kinnitas varasemaid uuringuid (Jacob ja Ghergut, 2017). Samas eraldi kliinilise grupi puhul ennustas vanema vältiv kiindumus olulisel määral vanemlikku pädevust, kuid ärev kiindumus ennustas vanemlikku pädevust vaid marginaalselt olulisel määral ($p < 0,1$). Tavagrupi puhul ennustas ka ärev kiindumus madalat vanemlikku pädevust. Erinevust võib seletada sellega, et vältiva kiindumusega vanem ei otsi ise lähedasi suhteid, mistõttu ei pruugi ta lapsega lähedast suhet luua, mistõttu suhtlus võib olla pärsitud, mis võib vähendada ka tajutud vanemlikku pädevust. Vältiva kiindumusega vanem ei pruugi ka romantilistes suhetes ilmutada piisavalt lähedast suhtlemist, mis ei loo autistlikule lapsele suhtlusmudelit, panustades ASD mittesotsiaalsete sümptomite kujunemisse. Samas äreva kiindumusega ema otsib lähedust, kartes seda samas kaotada. Seega võib oletada, et eelkõige võib ASD esinemise puhul pidada riskifaktoriks vanema vältivat kiindumusstiili. Tulemust kinnitab ka uuring, kus mittekliinilise grupi puhul leiti, et vältiv kiindumusstiil ja autistlike joonte esinemine on omavahel positiivselt seotud (Gallitto ja Leth-Steensen, 2015). Selles uuringus seletati tulemust sellega, et autistlike joontega inimesed kipuvadki olema loomupäraselt pigem vältiva kiindumusega, kuna nad ei soovi lähedasi suhteid, mis iseloomustab vältivat kiindumusstiili (Gallitto ja Leth-Steensen, 2015).

Trauma mudelisse lisamine ei viidanud, et see antud seost vahendaks. Trauma oli seotud äreva kiindumusega, see kinnitab varasemaid teooriaid, mis viitavad kiindumussuhte ja trauma seosele (Hesse ja Main, 2006; Solomon ja George, 2011). Seda võib seletada sellega, et kui Hesse ja Maini (2006) teooria järgi võib lapses tekkida ebaturvaline kiindumus just seetõttu, et ema lahendamata trauma paneb ema käituma hirmunult või hirmutavalt, siis võib oletada, et niisugune käitumine on pigem seotud just äreva kiindumusega, kuna äreva kiindumuse puhul kardetakse

partnerit kaotada (Bartholomew ja Horowitz, 1991). Seega seob traumasid ja ärevat kiindumust hirm, mis võib avalduda sarnase printsiibi alusel nagu teise generatsiooni efektis (Hesse ja Main, 2006). Vältiva kiindumuse puhul pigem välditakse suhtlust ja lähedust, mis laseb aimata, et emotsioone ei jagata, seetõttu ei pruugi niisugust hirmu ka avalduda. Tulemus on seletatav ka Amose jt (2015) uuringuga, mis kirjeldab, et emad satuvad lapse emotsionaalse reaktsiooni peale ärevusse, mis kirjeldab samuti pigem ärevat kiindumust.

Samas trauma esinemine kliinilise ja kontrollgrupi puhul olulisel määral ei erinenud, seega võib oletada, et erinevus tuleneb kiindumusstiili eripärast kliinilise ja tavagrupi puhul. Siin võib oletada tagasiside protsessi, kus äreva kiindumusega ema, kellel on olnud trauma, suudab tavalapse puhul siiski vältida liigset stressi, mis võib mõjutada lapsega kujunevat kiindumussuhet, kuid lapse ASD sümptomite lisandumine võib stressitaset nii palju tõsta, et see hakkab mõjutama ka vanema kiindumussuhet lapsega.

Seos võib kinnitada ka Amose jt (2015) teooriat, kus traumaga emad satuvad lapse emotsionaalsete reaktsioonide peale ärevusse. Autistlikud lapsed võivad niisuguseid olukordi rohkem esile kutsuda, mis võiks lasta oletada, et naistel, kel on olnud trauma, võib autistlike laste puhul kiindumussuhete ärevus tõusta, kuna palju esineb ärevusttekitavaid olukordi. Tavalaste puhul, kellega ärevaid olukordi on ehk vähem, võib ka ärev kiindumus olla vähem välja joonistunud.

Viimase hüpoteesina testiti seda, kas üksikvanemana lapse kasvatamine vahendab autistliku lapse ema kiindumusstiili ja tajutud vanemliku pädevuse vahelist seost, kuid hüpotees kinnitust ei leidnud. Tulemus on kooskõlas varasema uuringuga, kus leiti, et kiindumusstiilil pole seost üksikvanema staatusega juhul, kui vanem on ema (Miljkovitch jt, 2012) ning käesolevas uuringus kuulusid valimisse ainult emad. Seose puudumine võib viidata ka sellele, et küsimus, mis määrab üksikvanemastatuse, oli, kas laps elab koos mõlema oma bioloogilise vanemaga, mis jätab avatuks võimaluse, et siiski ei kasvatata last üksi, mis omakorda võib tulemust mõjutada.

Töö puudusena võib välja tuua valimi väiksuse, mis ei pruugi anda piisavaid tulemusi üldistuste tegemiseks. Samuti on töö puuduseks see, et küsitlused olid läbi viidud internetipõhiselt, mistõttu diagnoosi olemasolu põhines ainult vanema kinnitusel.

Edaspidi

Edaspidi oleks oluline uurida vanema äreva kiindumuse ja trauma seost autistlikel lastel ning selgitada, milles antud seos põhineb. Trauma suhtes, oleks oluline mõista, kas autistlike laste vanemad kalduvad siiski olema rohkem traumasid kogunud. Samuti oleks oluline uurida, kas käitumisprobleemid vahendavad lapse ASD ja vanemliku pädevuse vahelist seost. Lisaks oleks oluline uurida, kuidas toimub kiindumusstiili ülekandumine autistlike laste puhul. Arvestades, et

eeldatavasti on autistlikele lastele omane vältiv kiindumus, siis oleks pidanud ka kliinilise grupi emadel esinema rohkem vältivat kiindumust. Edaspidi peaks taolist ülekandumist uurima, uurides korraga nii vanema kui autistliku lapse kiindumusstiili.

Töö uudsus ja olulisus

Oluline tulemus on, et vanemlik pädevus erineb autistlike ja mitte-autistlike laste vanematel, mis viitab olulisusele tõsta vanemlikku pädevust ning just rahulolu, kuna eelkõige vanema rahulolu oli see, mis oli autistlike laste vanemate puhul madalam. Uudsena võib vaadelda, et tajutud vanemlik efektiivsus kliinilise ja kontrollgrupi puhul ei erinenud.

Kinnitust leidis ka vanema kiindumusstiili ja vanemliku pädevuse seos, mis kehtib nii autistlike kui ka mitte-autistlike laste vanemate puhul. Seega saab vanema eaturvalist kiindumust vaadelda riskifaktorina autistliku lapse korral. Uudne tulemus on, et kliinilises grupis ennustas vähest vanemlikku pädevust ainult vältiv, kuid mitte ärev kiindumus.

Oluline ja uudne on ka see, et vanema ärev kiindumus on seotud vanema traumaga autistlikel lastel, kuid seda seost ei esine mitte-autistlike laste puhul. Märkimisväärne on, et vanema kiindumusstiil ei erine autistlike ja mitte-autistlike laste emadel. Samuti võib oluliseks pidada oletust, et autistlike laste puhul ei pruugi vanema kiindumusstiil lapsele üle kanduda, kuna vanema kiindumusstiilis gruppide vahel erinevusi ei olnud.

Kasutatud kirjandus

- Ainsworth, M. S. (1974). The Development of Infant-Mother Attachment. A Final Report of the Office of Child Development.
- Amos, J., Segal, L., & Cantor, C. (2015). Entrapped Mother, Entrapped Child: Agonic Mode, Hierarchy and Appeasement in Intergenerational Abuse and Neglect. *Journal of Child and Family Studies*, 24(5), 1442–1450. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1007/s10826-014-9950-3>
- Anable, K. E. (1991). Children of divorce: ways to heal the wounds. *Clinical Nurse Specialist CNS*, 5(3), 133–137. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=cmedm&AN=1913435&site=eds-live>
- Arellano, A., Denne, L. D., Hastings, R. P., & Hughes, J. C. (2019). Parenting sense of competence in mothers of children with autism: Associations with parental expectations and levels of family support needs. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 44(2), 212–218. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.3109/13668250.2017.1350838>

- Bakermans-Kranenburg, M. J., & van IJzendoorn, M. H. (2009). The first 10,000 Adult Attachment Interviews: distributions of adult attachment representations in clinical and non-clinical groups. *Attachment & Human Development, 11*(3), 223–263. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1080/14616730902814762>
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology, 61*(2), 226–244. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1037/0022-3514.61.2.226>
- Benoit, D., & Parker, K. C. H. (1994). Stability and Transmission of Attachment across Three Generations. *Child Development, 65*(5), 1444. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.2307/1131510>
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- Brennan, K.A., Clark, C.L., & Shaver, P.R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. In J.A. Simpson & W.S. Rholes (Eds.) *Attachment theory and close relationships*, New York: Guilford Press, 46-76.
- Bretherton, I. (1990). Communication Patterns, Internal Working Models, and the Intergenerational Transmission of Attachment Relationships. *Infant Mental Health Journal, 11*(3), 237–252. [https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1002/1097-0355\(199023\)11:3<237::AID-IMHJ2280110306>3.0.CO;2-X](https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1002/1097-0355(199023)11:3<237::AID-IMHJ2280110306>3.0.CO;2-X)
- Calvo, V., & Bianco, F. (2015). Influence of adult attachment insecurities on parenting self-esteem: The mediating role of dyadic adjustment. *Frontiers in Psychology, 6*. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=psyh&AN=2016-20099-001&site=eds-live>
- Cassidy, J., Jones, J. D., & Shaver, P. R. (2013). Contributions of attachment theory and research: A framework for future research, translation, and policy. *Development and Psychopathology, 25*(4), 1415–1434. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1017/S0954579413000692>
- Cowan, P. A., Cohn, D. A., Pape Cowan, C., & Pearson, J. L. (1996). Parents' Attachment Histories and Children's Externalizing and Internalizing Behaviors: Exploring Family Systems Models of Linkage. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1*(1), 53. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsbl&AN=RN004326295&site=eds-live>
- Dallos R. (2006). *Attachment Narrative Therapy: Integrating systemic narrative and attachment approaches*. Maidenhead, UK: Open University Press. https://www.researchgate.net/publication/227692064_Attachment_narrative_therapy_Integrating_ideas_from_narrative_and_attachment_theory_in_systemic_family_therapy_

with_eating_disorders.

- Dieleman, L. M., Moyson, T., De Pauw, S. S. W., Prinzie, P., & Soenens, B. (2018). Parents' Need-related Experiences and Behaviors When Raising a Child With Autism Spectrum Disorder. *Journal of Pediatric Nursing*, 42, e26–e37.
<https://doi.org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1016/j.pedn.2018.06.005>
- Dieleman, L. M., De Pauw, S. S. W., Soenens, B., Mabbe, E., Campbell, R., & Prinzie, P. (2018b). Relations between problem behaviors, perceived symptom severity and parenting in adolescents and emerging adults with ASD: The mediating role of parental psychological need frustration. *Research in Developmental Disabilities*, 73, 21–30. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1016/j.ridd.2017.12.012>
- Gallitto, E., & Leth-Steensen, C. (2015). Autistic traits and adult attachment styles. *Personality and Individual Differences*, 79, 63–67.
<https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1016/j.paid.2015.01.032>
- Gelkopf, M., & Jabotaro, S. E. (2013). Parenting style, competence, social network and attachment in mothers with mental illness. *Child & Family Social Work*, 18(4), 496–503. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1111/j.1365-2206.2012.00874.x>
- Glăveanu, S. M. (2015). The Parental Competence of Single-parent Families from Vulnerable Groups. *Procedia – Social And Behavioral Sciences*, 187(INTERNATIONAL CONFERENCE PSIWORLD 2014 - 5th edition), 201-205.
 doi:10.1016/j.sbspro.2015.03.038
- Gray MJ, Litz BT, Hsu JL, Lombardo TW. (2014). Psychometric properties of the life events checklist. *Assessment*. 2004; 11(4):330–41. <https://doi.org/10.1177/1073191104269954>
 PMID: 15486169
- Green, B. L., Furrer, C., & McAllister, C. (2007). How Do Relationships Support Parenting? Effects of Attachment Style and Social Support on Parenting Behavior in an At-Risk Population. *American Journal of Community Psychology*, (1–2), 96. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsbl&AN=RN211874064&site=eds-live>
- de Haan, A.D., B. Soenens, M. Deković, and P. Prinzie. (2019). “Effects of Childhood Aggression on Parenting during Adolescence: The Role of Parental Psychological Need Satisfaction.” *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*. Accessed March 21.
 doi:10.1080/15374416.2013.769171.
- Hartley, S. L., Barker, E. T., Seltzer, M. M., Floyd, F., Greenberg, J., Orsmond, G., & Bolt, D.

- (2010). The relative risk and timing of divorce in families of children with an autism spectrum disorder. *Journal of Family Psychology*, 24(4), 449–457. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1037/a0019847>
- Hayes, S. A., & Watson, S. L. (2013). The Impact of Parenting Stress: A Meta-analysis of Studies Comparing the Experience of Parenting Stress in Parents of Children With and Without Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, (3), 629. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsbl&AN=RN327604944&site=eds-live>
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 52(3), 511-524. doi:10.1037/0022-3514.52.3.511
- Hesse, E., & Main, M. (2006). Frightened, threatening, and dissociative parental behavior in low risk samples: Description, discussion, and interpretations. *Development And Psychopathology*, 18(2), 309-343. doi:10.1017/S0954579406060172
- Iacob, G., & Ghergut, A. (2017). Analysis of Attachment Style and Coping Strategies for Parents of Children with Autism Spectrum Disorder. *Scientific Annals of the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi: Educational Sciences Series / Analele Stiintifice Ale Universitatii “Alexandru Ioan Cuza” - Sect. Stiintele Educatiei*, 21, 73. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edb&AN=132757334&site=eds-live>
- van IJzendoorn, M. H., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2019). Bridges across the intergenerational transmission of attachment gap. *Current Opinion in Psychology*, 25, 31–36. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1016/j.copsyc.2018.02.014>
- van IJzendoorn, M. H., Rutgers, A.H., Bakermans-Kranenburg, M. J., Swinkels, S.H.N., van Daalen, E., Dietz, C., van Engeland, H. (2007). Parental Sensitivity and Attachment in Children with Autism Spectrum Disorder: Comparison with Children with Mental Retardation, with Language Delays, and with Typical Development. *Child Development*, 78(2), 597. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsjsr&AN=edsjsr.4139247&site=eds-live>
- Jacobvitz, D., & Reisz, S. (2019). Disorganized and unresolved states in adulthood. *Current Opinion in Psychology*, 25, 172–176. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1016/j.copsyc.2018.06.006>
- Kim, S., Fonagy, P., Allen, J., & Strathearn, L. (2014). Mothers’ unresolved trauma blunts amygdala response to infant distress. *Social Neuroscience*, 9(4), 352–363. <https://doi->

org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1080/17470919.2014.896287

- Koegel, R. L., Schreibman, L., Loos, L. M., Dirlich-Wilhelm, H., Dunlap, G., Robbins, F. R., et al. (1992). Consistent stress profiles in mothers of children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 22, 205–216.
https://www.researchgate.net/publication/226428378_Conistent_stress_profiles_in_mothers_of_children_with_autism
- Lyall, K., Snyder, N. W., Newschaffer, C., Croen, L., Daniels, J., Fallin, M. D., ... Windham, G. C. (2017). *The Changing Epidemiology of Autism Spectrum Disorders* (Vol. 38). Annual Reviews Inc. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1146/annurev-publhealth-031816-044318>
- Mack, K. Y., Peck, J. H., & Leiber, M. J. (2015). The Effects of Family Structure and Family Processes on Externalizing and Internalizing Behaviors of Male and Female Youth: A Longitudinal Examination. *Deviant Behavior*, 36(9), 740.
 doi:10.1080/01639625.2014.977117
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in Infancy, Childhood, and Adulthood: A Move to the Level of Representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1/2), 66. Retrieved from <http://search.ebscohost.com.ezproxy.utlib.ut.ee/login.aspx?direct=true&db=edb&AN=11889989&site=eds-live>
- Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, E. M. Cummings, M. T. Greenberg, D. Cicchetti, E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* (pp. 121-160). Chicago, IL, US: University of Chicago Press.
- McKenzie, R., & Dallos, R. (2017). Autism and attachment difficulties: Overlap of symptoms, implications and innovative solutions. *Clinical Child Psychology And Psychiatry*, 22(4), 632–648. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1177/1359104517707323>
http://drawingtheidealsself.co.uk/index.php?p=1_7
- Mikulincer, M., & Florian, V. (1999). The Association between Parental Reports of Attachment Style and Family Dynamics, and Offspring's Reports of Adult Attachment Style. *Family Process – California then New York--*, (2). 243.
- Miljkovitch, R., Danet, M., & Bernier, A. (2012). Intergenerational transmission of attachment Of Family representations in the context of single parenthood in France. *Journal Psychology*, 26(5), 784-792. doi:10.1037/a0029627
- Mojsilovic, N. (2018). Parent-child attachment style as a predictor of the development of the

comorbid psychiatric disorders in children diagnosed with autism spectrum disorder.

Dissertation Abstracts International, 79

- Moran H. (2010). Clinical observations of the differences between children on the autism spectrum and those with attachment problems: The Coventry grid. *Good Autism Practice*, 11(2), 46–59. file:///C:/Users/Kasutaja/Downloads/coventrygridversion2-jan2015_1520893292.pdf
- Muzik, M., Rosenblum, K., Alfafara, E., Schuster, M., Miller, N., Waddell, R., & Kohler, E. (2015). Mom Power: preliminary outcomes of a group intervention to improve mental health and parenting among high-risk mothers. *Archives Of Women's Mental Health*, 18(3), 507-521. doi:10.1007/s00737-014-0490-z
- Nijssens, L., Bleys, D., Casalin, S., Vliegen, N., & Luyten, P. (2018). Parental Attachment Dimensions and Parenting Stress: The Mediating Role of Parental Reflective Functioning. *Journal of Child & Family Studies*, 27(6), 2025. <https://doi.org/ezproxy.utlib.ut.ee/10.1007/s10826-018-1029-0>
- Ohan, J. L., Leung, D. W., & Johnston, C. (2000). The Parenting Sense of Competence scale: Evidence of a stable factor structure and validity. *Canadian Journal Of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 32(4), 251-261. doi:10.1037/h0087122
- Porcerelli, J. H., Huth-Bocks, A., Huprich, S. K., & Richardson, L. (2016). Defense Mechanisms of Pregnant Mothers Predict Attachment Security, SocialP Emotional Competence, and Behavior Problems in Their Toddlers. *American Journal Of Psychiatry*, 173(2), 138. doi:10.1176/appi.ajp.2015.15020173
- Roberts, A. L., Lyall, K., Rich-Edwards, J. W., Ascherio, A., & Weisskopf, M. G. (2013). Association of Maternal Exposure to Childhood Abuse With Elevated Risk for Autism in Offspring. *Jama Psychiatry*, (5), 508. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsbl&AN=RN333240544&site=eds-live>
- Roberts, A. L., Koenen, K. C., Lyall, K., Ascherio, A., & Weisskopf, M. G. (2014). Women's posttraumatic stress symptoms and autism spectrum disorder in their children. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8, 608–616. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1016/j.rasd.2014.02.004>
- Roth, P. H. (2001). A Mother's Account. *Focus On Autism & Other Developmental Disabilities*, 16(1), 17.
- Rholes, W. S. , Simpson, A. Blakely, B. S. (1995). Adult attachment styles and mothers'

relationships with their young children. *Personal Relationships*, 2(1), 35–54. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edselc&AN=edselc.2-52.0-0002630877&site=eds-live>

Rholes, W. S. , Simpson, A. Blakely, B. S., Lanigan, L., & Allen, E. A. (1997). Adult Attachment Styles, the Desire to Have Children, and Working Models of Parenthood. *Journal of Personality*, (2), 357. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsbl&AN=RN027014112&site=eds-live>

Roberts, A. L., Lyall, K., Rich-Edwards, J. W., Ascherio, A., & Weisskopf, M. G. (2013). Association of Maternal Exposure to Childhood Abuse With Elevated Risk for Autism in Offspring. *Jama Psychiatry*, (5), 508. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsbl&AN=RN333240544&site=eds-live>

Rutgers, A. H., van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., Swinkels, S. N., van Daalen, E., Dietz, C., & ... van Engeland, H. (2007). Autism, Attachment and Parenting: A Comparison of Children with Autism Spectrum Disorder, Mental Retardation, Language Disorder, and Non- Clinical Children. *Journal Of Abnormal Child Psychology*, 35(5), 859-870.

Sahu, K. (2016). Psychological well-being and quality of parenting among children of single parent family. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 7(5), 531–534. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=115683944&site=eds-live>

Sandler, G. (2010). *Long term effects of childhood trauma: A study of child survivors of the holocaust using narrative coding analysis. Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*. ProQuest Information & Learning. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=psyh&AN=2010-99060-025&site=eds-live>

Seskin, L., Feliciano, E., Tippy, G., Yedloutschnig, R., Sossin, K. M., & Yasik, A. (2010). Attachment and Autism: Parental Attachment Representations and Relational Behaviors in the Parent-Child Dyad. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(7), 949–960. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=EJ899708&site=eds-live>

Slade, A. (2009). Mentalizing the Unmentalizable: Parenting Children on the Spectrum. *Journal of Infant Child and Adolescent Psychotherapy*, (1), 7. Retrieved from <http://>

ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?

direct=true&db=edsbl&AN=RN249868061&site=eds-live

- Solomon, J., & George, C. (2011). Disorganization of maternal caregiving across two generations: The origins of caregiving helplessness. In J. Solomon, C. George, J. Solomon, C. George (Eds.), *Disorganized attachment and caregiving* (pp. 25-51). New York, NY, US: Guilford Press.
- Stewart, M., McGillivray, J. A., Forbes, D., & Austin, D. W. (2017). Parenting a child with an autism spectrum disorder: a review of parent mental health and its relationship to a trauma-based conceptualisation. *Advances In Mental Health*, (1), 4.
- Stovall-McClough, K. C., & Cloitre, M. (2006). Unresolved attachment, PTSD, and dissociation in women with childhood abuse histories. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74(2), 219–228. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1037/0022-006X.74.2.219>
- Stuttard, L., Beresford, B., Clarke, S., Beecham, J., Todd, S., & Bromley, J. (2014). Riding the Rapids: Living with autism or disability—An evaluation of a parenting support intervention for parents of disabled children. *Research in Developmental Disabilities*, 35, 2371–2383. <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1016/j.ridd.2014.05.021>
- Talge, N. M., Neal, C., & Glover, V. (2007). Antenatal maternal stress and long-term effects on child neurodevelopment: how and why? *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, (3–4), 245. Retrieved from <http://ezproxy.utlib.ut.ee/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=edsbl&AN=RN204410111&site=eds-live>
- Taliväting, M. (2018). Elusündmuste küsimustiku kohandamine eesti keelde ja traumakogemuste hindamine psühhoosihaigetel, magistritöö 2015
- Vivanti, G., & Nuske, H. J. (2017). Research report: Autism, attachment, and social learning: Three challenges and a way forward. *Behavioural Brain Research*, 325(Part B), 251- 259. doi:10.1016/j.bbr.2016.10.025,
- Wachtel, P. L. (1977). *Psychoanalysis and behavior therapy: Toward an integration*. New York: Basic Books
- Wilson, A. D., Henriksen Jr., R. C., Bustamante, R., & Irby, B. (2016). Successful Black Men From Absent-Father Homes and Their Resilient Single Mothers: A Phenomenological Study. *Journal Of Multicultural Counseling & Development*, 44(3), 189. doi:10.1002/jmcd.12046

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Sheila Kolk,

(autori nimi)

- annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose
AUTISTLIKU LAPSE EMA KIINDUMUSSTIIL, TAJUTUD VANEMLIK PÄDEVUS JA SELLEGA SEOTUD TEGURID,
(lõputöö pealkiri)

mille juhendajad on Astra Schults ja Kaia Kastepõld-Tõrs,
(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

- Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
- Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
- Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Sheila Kolk
13.04.2019